

komasacija i organizacija poljoprivredne proizvodnje*

dr bogdan rajkov
dr marko gostović
dr svetomir otašević

uvod

—> Važnost komasacije sa stanovišta poljoprivredne proizvodnje proizlazi iz činjenice da se u tom postupku odlučuje o mestu budućeg poseda, broju, veličini i obliku parcela, njihovom položaju, udaljenosti i povezanosti sa proizvodnim centrom gazdinstva, zatim o kvalitetu — poljoprivrednoj vrednosti zemljišta, a od svega toga zavisi šta će se proizvoditi i kako će se poljoprivredna proizvodnja organizovati.

Polazeći od stanovišta da se teži da komasacija preraste u »integralne melioracije«, koje treba da se zasnivaju na savremenoj teoriji o uređenju prostora i na dugoročnom planu razvoja tog područja, kao i da su za njenu realizaciju zainteresovani, pored poljoprivrede, i druge privredne oblasti i društveno-političke zajednice, ostaje činjenica da rezultati komasacije najneposrednije i trajno utiču na uslove i rezultate proizvodnje velikog broja poljoprivrednih proizvođača. Za rešenje u komasaciji zainteresovana je, recimo, i vodoprivreda, jer će od toga zavisiti dispozicija kanalske mreže i obim zemljanih radova, odnosno visina investicija. Međutim, izgradnja sistema za odvodnjavanje ili navodnjavanje traje jedno kraće vreme, a za poljoprivrednike posledica izgradnje sistema, kao i komasacije, dolaze do izražaja svake godine, odnosno pri svakom odlasku i povratku sa parcele, pri radnim procesima na dođeljenoj površini — u krajnjoj liniji, preko troškova proizvodnje, s jedne strane, i ostvarene proizvodnje, s druge strane. Zbog toga se u procesu komasacije moraju tražiti takva rešenja koja će odgovarati interesu svih učesnika.

Postupak komasacije sprovodi se po utvrđenim načelima, a u ovom postupku niko ne sme biti oštećen. Stoga će se u ovom radu ukazati na neka pitanja koja se u procesu komasacije rešavaju, o kojima ne postoji jedinstven stav, a ona imaju velik značaj sa stanovišta organizacije poljoprivredne proizvodnje. Kako bi se doprinelo njihovom uspešnijem rešavanju, osvrnućemo se na pitanja grupisanja individualnih i društvenih gazdinstava i obrazovanja zemljišnih celina društvenih gazdinstava.

*) Ovaj su radu u nešto izmijenjenom obliku autori prikazali na Prvom jugoslovenskom savetovanju o komasaciji zemljišta (Priština, svibanj 1978). (Op. ur.)

stanje problema

Posedovna struktura u našoj zemlji vrlo je nepovoljna. Društvena gazdinstva poseduju oko 14,5%, a individualna 85,5% ukupnih obradivih površina. Posmatrano po republikama i pokrajinama, ovi se odnosi međusobno uvelike razlikuju.

Tabela 1

Učešće društvenih i individualnih gazdinstava ukupno
u obradivim površinama

U %

Područje	Obradiva površina		
	Ukupno	Društvena	Individualna
SFRJ	100,0	14,5	85,5
Bosna i Hercegovina	100,0	6,0	94,0
Crna Gora	100,0	5,6	94,4
Hrvatska	100,0	12,8	87,2
Makedonija	100,0	25,2	74,8
Slovenija	100,0	8,0	92,0
Srbija (ukupno)	100,0	18,6	81,4
— uže područje	100,0	8,2	91,8
— Vojvodina	100,0	39,0	61,0
— Kosovo	100,0	16,3	83,7

Individualna gazdinstva jako su usitnjena. Prema popisu iz 1969. godine 54,5% gazdinstava raspolagala su sa manje od 3 ha zemljišta. Uporedni podaci popisa 1960. i 1969. pokazuju da je proces daljeg usitnjavanja poseda uvelike izražen. U toku posmatranog razdoblja broj gazdinstava do 1 ha porastao je za 18,6%, a broj gazdinstava preko 8 ha smanjio se za 13,9%.

Tabela 2

Broj i struktura individualnih gazdinstava prema površini poseda

Pokazatelj	1960	1969	Index 1960 = 100
Ukupno	2,618.103	2,597.976	99,2
Struktura:			
— do 1 ha	17,95	21,46	118,6
— 1 do 3 ha	32,03	33,06	102,4
— 3 do 5 ha	21,32	19,81	92,2
— 5 do 8 ha	16,12	15,76	90,9
— preko 8 ha	12,58	10,91	86,1

Izvor: Statistički bilten 720, Beograd, SZS.

Pored toga što je površina individualnih gazdinstava uglavnom mala, ona je usitnjena i sastoji se u proseku od 6,5 odvojenih delova (parcela), prosečne veličine 0,59 ha. Usitnjavanjem parcela broj se povećava, a njihova površina smanjuje.

Tabela 3

Rasparčanost poseda individualnih gazdinstava

Područje	Odvojeni delovi zemljišta		Površina dela ari	Struktura gazdinstava po broju odvojenih delova (u %)				
	ukupno	po 1 gazdinstvu		sa 1 delom	2—3	4—5	6—9	sa 10 i više delova
SFRJ	16,943.553	6,5	59	12	26	20	22	20
Bosna i Hercegovina	2,287.137	4,6	71	17	32	23	19	9
Crna Gora	218.106	3,5	122	14	47	27	10	3
Hrvatska	4,315.587	7,0	47	10	21	20	27	23
Makedonija	1,216.339	7,7	33	8	23	15	23	31
Slovenija	1,005.568	5,9	108	21	29	15	16	18
Srbija (ukupno)	7,850.816	7,2	58	10	24	21	22	23
— uže područje	6,119.980	8,8	53	7	18	20	24	31
— Vojvodina	1,140.884	4,0	84	19	36	21	18	6
— Kosovo	597.952	5,6	62	11	27	24	24	14

Izvor: **Statistički bilten 720**, Beograd, SZS.

Broj, površina i struktura odvojenih delova poljoprivrednog zemljišta društvenih gazdinstava pokazuje da su površine nedovoljno grupisane. Oko dva miliona hektara ovih gazdinstava nalazi se u 120 hiljada odvojenih delova. Grupisanost površina bitno se razlikuje po republikama i pokrajinama. Od ukupnih površina ovih gazdinstava svega 56% nalazi se u delovima iznad 100 ha.

Zbog toga se u procesu komasacije moraju tražiti rešenja koja će obezbediti razrešavanje problema usitnjenih površina. Ovaj problem dolazi posebno do izražaja većom primenom mašina u poljoprivredi.

grupisanje površina individualnih gazdinstava

Osnovno pitanje koje se ističe jeste pitanje broja parcela dodeljenih jednom gazdinstvu. Rešenje je usko povezano sa pitanjem veličine površine kojom jedno gazdinstvo raspolaže.

Može li se od toga da se površina svakog gazdinstva objedini na jedno mesto, tada bi načelo položaj za položaj bilo dovedeno u pitanje. Neka gazdinstva dobila bi svu površinu blizu naselja, a druga, nasuprot tome, celu površinu na udaljenom delu atara. Kako ni kvalitet zemljišta nije na celom području isti, jedno gazdinstvo dobilo bi najbolji kvalitet, a neko drugo najslabiju zemlju. Znači da bi se jednostranim nastojanjem da se gazdinstva okupe na jedno mesto ugrozio interes jednih u korist drugih gazdinstava. Međutim, ukoliko neko gazdinstvo i dobije celokupnu površinu na jednom mestu, ono ga neće koristiti, po pravilu, na isti način, nego će ga podeliti na manji ili veći broj delova, u zavisnosti od strukture setve. Za svaki usev odvojiće deo površine koju će obrađivati prema zahtevu tog useva u različito vreme tokom godine. Ipak, iz prednjega se ne može izvesti ni zaključak da se obavezno svakom gazdinstvu posed mora cepati na više parcela. Morala bi se usvojiti u svakom konkretnom području donja granica poseda koja se u komasacionom postupku ne sme deliti na manje parcele. Tako bi npr. mogli uzeti da gazdinstva sa površinom do 1 ha dobiju celu površinu na jednom mestu, gazdinstva sa 1—3 ha najviše na dva mesta, gazdinstva sa 3—8 ha najviše na tri mesta, a gazdinstva preko 8 ha najviše na četiri mesta, uvažavajući načelo da se ne sme vršiti dekomasacija gazdinstva.

Prihvatanjem ovakvog rešenja omogućilo bi komisiji da u postupku deobe novih poseda lakše obezbedi načelo položaj za položaj i da izbegne opasnost da se u postupku komasacije ceo posed dodeli na izrazito povoljnom, odnosno nepovoljnom mestu. Ova okolnost utoliko će više doći do izražaja ukoliko je zemljište buhvaćeno komasacionim postupkom po zemljišnim oblicima, plodnosti i drugim obeležjima manje ujednačeno. Izneto rešenje ublažava i rizik u proizvodnji od grada, jer je poznato da je ugroženost područja vrlo nejednaka.

Kod deobe novih poseda treba prihvatiti princip dodele zemljišta na mestu koje mu obezbeđuje relativno najmanju udaljenost od dvorišta. Naselja zauzimaju manju ili veću površinu atara, te nije svejedno da li se pri dodeli novih površina uzima u obzir njihova povezanost i udaljenost u odnosu na centar naselja ili ekonomsko dvorište učesnika u komasaciji. Ukoliko se o ovome ne vodi računa, osim što se produžava put do parcele, nepotrebno se saobraćajem opterećuje centar naselja. Znači da se rešenja moraju tražiti u tome da se, u celini uzev, obezbedi takav raspored površina svih korisnika i svakog pojedinačno koji će omogućiti da se poljoprivredna proizvodnja odvija sa što nižim troškovima.

grupisanje površina društvenog gazdinstva

Kada se ovaj problem posmatra sa stanovišta društvenog gazdinstva, tada se ističu drugi zahtevi. Kako se u pravilu radi o većim površinama koje su prikupljene u veće zemljišne celine, sastavljene od manjeg ili većeg broja parcela, i na kojima su izgrađeni građevinski i drugi objekti, mora se u svakom konkretnom slučaju procenjivati mogućnost i opravdanost smeštanja poseda društvenog gazdinstva na kraj atara ili radi objedinjavanja celog poseda.

O nekim razmatranjima ističe se da za društvena gazdinstva nije bitna udaljenost površina od naselja, pa je zauzet stav da ona treba da dobiju površinu na najudaljenijim delovima atara. Mada takvo stanovište ima osnove, gubi se iz vida da se na taj način ova gazdinstva u postupku komasacije stavljaju u nepovoljniji položaj u odnosu na ostale učesnike, jer se u tom slučaju na njih ne primenjuje načelo položaj za položaj. Objektivno, prema prometnoj vrednosti zemljišta, društvena su gazdinstva takvim stavom oštećena. Pored toga, površine ovih gazdinstava intenzivnije su obrađivane i đubrene dok su zemljišta na kraju atara tradicionalno najslabije obrađivana.

Društvena gazdinstva u mnogim su mestima preuzela ekonomska dvorišta od bivših seljačkih radnih zadruga koje su ekonomska dvorišta gradila blizu naselja. Promenom položaja njihovih površina, odnosno dodelom zemljišta na kraju atara, znatno se pogoršavaju uslovi rada, povećavaju se transportni troškovi i prazni hodovi. U pravilu, građevinski objekti u poljoprivredi imaju svoju upotrebnu vrednost dok se nalaze u sastavu površina koje se sa njih obrađuju. Premeštanje površina uslovljava najčešće napuštanje izgrađenih objekata, čija je vrednost značajna, jer građevinski objekti učestvuju sa najvećim procentom u ukupnoj vrednosti osnovnih sredstava društvenih gazdinstava.

U vezi objedinjavanja poseda društvenog gazdinstva u jednu zemljišnu celinu, takođe postoje određene dileme. Po jednom shvatanju treba nastojati da se sve površine jednog gazdinstva objedine, čak i da se dodela površina izvrši tako da se površine društvenih gazdinstava susednih katastarskih opština spoje. Sa organizacionog stanovišta takvo rešenje omogućava da se racionalnije može ostvariti investiciona izgradnja, posebno kada su u pitanju melioracioni objekti, putna i električna mreža, silosi i dr. Međutim, takvo rešenje dovodi do izolacije tog gazdinstva i do zatvaranja u pogledu mogućnosti njegovog uticaja na unapređenje proizvodnje okolnih individualnih proizvođača.

Naše trajno opredelenje na jačanje društvenog sektora na ekonomskim osnovama nameće obavezu da se proširivanje površina ovih gazdinstava ostvari kupovinom površina, prihvatanjem poseda staračkih domaćinstava, dugoročnim zakupom zemljišta i sl. Kako su površine seljačkih gazdinstava usitnjene i nalaze se u raznim delovima atara, pri izrazitoj koncentraciji društvenih površina teško se može naći ekonomsko opravdanje da se te usitnjene i udaljene površine obrađuju duži niz godina i dok se ne steknu ponovo uslovi da se izvrši arondacija ili komasacija. Kada je, pak, površina društvenog gazdinstva podeljena u više celina, front širenja mnogo je veći i bezbedniji jer su uz manje teškoće u tom slučaju i te razbacane parcele bliže nekoj od jedinica društvenog gazdinstva. Opredelenje za jedno ili više mesta zavisi od konkretnih uslova, izgrađenosti objekata, površine postojećih zemljišnih celina i dr. Ukoliko su na postojećim površinama izvršena veća investiciona ulaganja, utoliko je teže i skuplje rešenje da se sve to napusti i gradi ponovo. I obratno, ukoliko su to manje vredni objekti, čije je korišćenje povezano sa visokim troškovima i koji bez dodatnih investicija ne obezbeđuju normalne uslove za savremenu proizvodnju, tada je opravdano da se spajanjem površina omogućí racionalnija izgradnja novih objekata. Kada se radi o ze-

mljišnim celinama koje u datim uslovima obezbeđuju mogućnost racionalnog korišćenja osnovne mehanizacije, ne treba po svaku cenu ići na premeštanje poseda, i obratno. Ukoliko je postojeća površina nedovoljna za racionalnu organizaciju i ne može se očekivati značajnije proširivanje površina otkupom i zakupom u dogledno vreme, tada je bolje napustiti postojeće celine radi stvaranja većih jedinica.

Otvoreno je pitanje u kojim se granicama kreće racionalna veličina površine jedne organizacione jedinice u biljnoj proizvodnji. Sigurno je da se porastom površina obezbeđuju uslovi da se mnoga pitanja mogu racionalnije razrešavati. Međutim, čak i kada se stvore velike celine, one se dele na manje organizacione jedinice. Njihova veličina uslovljena je mnogim faktorima u čije razmatranje se ovde ne može ulaziti. U principu, ukoliko se organizuje intenzivnija proizvodnja, a tome težimo, površina jedne jedinice je manja. Može se reći da se ona kreće od stotinjak hektara pri intenzivnoj proizvodnji povrća, cveća i rasada, pa 200—500 ha pri voćarsko-vinogradarskoj proizvodnji, a 1.000—3.000 ha pri ratarskoj proizvodnji različite strukture proizvodnje. Ove veličine mogu se samo uslovno prihvatiti. Budući da se stoji na stanovištu da je proširivanje površina trajan i dugoročan zadatak, a da se on lakše može realizovati kada je veći broj jedinica društvenih gazdinstava tako raspoređeno da mogu u datim uslovima prihvatiti korišćenje površina koje se nude na prodaju ili u zakup, ne treba suviše insistirati na grupisanju njihovog poseda preko donje granice racionalne veličine.

Ovakvo opredelenje proizlazi iz činjenice da je proces deagrarizacije u toku i da će se ubuduće ubrzavati. To nameće obavezu da se formiraju manje-više pravilno raspoređene jedinice u prostoru, koje će moći prihvatiti ponuđene površine i na njima organizovati ekonomski opravdanu proizvodnju. Uputrebna se vrednost zemljišta smanjuje kako se povećava njegova udaljenost od proizvodnog centra — ekonomskog dvorišta, zbog praznih hodova i transportnih troškova. Izgradnjom saobraćajnica i korišćenjem specijalizovanih transportnih sredstava taj se problem ublažava, ali on ostaje aktuelan kao element troškova proizvodnje.

formiranje zemljišnih celina

Formiranje zemljišnih celina treba da obezbedi uslove za racionalnu organizaciju proizvodnje. Zbog toga se pri određivanju površina u jednu celinu mora nastojati da te površine koje se grupišu budu po svojim proizvodnim osobinama ujednačene. Na celoj toj površini moraju postojati uslovi da se manje-više podjednakim uspehom mogu gajiti svi usevi iz usvojenog proizvodnog programa, jer se plodosmenom vrši izmena useva iz godine u godinu. Po svojim osobinama to zemljište treba da omogući da se može primenjivati istovetna agrotehnika i koristi ista mehanizacija na celokupnoj površini. U slučaju da se u okviru jedne zemljišne celine prostire zemljište koje se bitnije razlikuje od okolne površine, nužno ga je izdvojiti u posebnu celinu. Ukoliko se tako ne postupi, stvoriće se trajne posledice koje će otežavati tok proizvodnog procesa.

Površina koja je obuhvaćena u jednu celinu treba da je povezana saobraćajnicama najkraćim putem do proizvodnog centra — ekonomskog dvorišta. Saobraćajnice treba da obezbeđuju prohodnost transportnih i radnih agregata od ekonomskog dvorišta do parcela ne ometajući javni saobraćaj. Pri rešavanju tog pitanja u razmatranje treba uključiti isparceliranost zemljišne celine magistralnim kanalima, saobraćajnicama višeg reda, prugama i drugim objektima ili prirodnim preprekama. Dovoljno je, na primer, da se kroz jednu zemljišnu celinu, koju smo projektovali, u narednom periodu izgradi savremeni put ili magistralni kanal pa da se zemljišna celina sa stanovišta organizacije poljoprivredne proizvodnje potpuno razjedini.

Površine društvenih gazdinstava treba da se grupišu oko postojećeg ili budućeg ekonomskog dvorišta. Svako odstupanje mesta ekonomskog dvorišta od centralnog položaja u odnosu na površine koje mu organizaciono pripadaju, neracionalno je jer utiče na porast proizvodnih troškova i na slabije korišćenje radnog vremena zbog porasta udela praznih hodova, jer povećava transportne troškove, otežava rukovođenje i drugo. Jedino ukoliko se obuhvaćene površine koriste na različite načine, postoji opravdanost da se mesto ekonomskog dvorišta od centralnog položaja pomeri bliže površinama koje se intenzivnije koriste.

U toku komasacije odlučuje se o bitnim pitanjima poljoprivredne proizvodnje. Jedno od njih jeste grupisanje površina društvenih i privatnih gazdinstava.

Kod nadeobe novih parcela individualnim gazdinstvima teško je ostvariti želju da se površine svakog gazdinstva grupišu na jednom mestu, što uostalom nije ni opravdano. Tim bi naime jednostranim nastojanjem bio ugrožen interes jednih učesnika komasacije u korist drugih, a i kad bi se izvršilo potpuno grupisanje površina, one bi se opet delile na manji ili veći broj delova zavisno od strukture setve. Zbog toga bi za svako područje trebalo usvojiti donju granicu površine, a zatim, zavisno od veličine poseda, utvrditi najveći mogući broj delova. (Iz ovog ne treba zaključiti da treba ići na dekomasaciju.)

Ima dilema i oko podele površina društvenih gazdinstava. Praksa je da se ona nadeljuju na perifernim delovima atara i na jednom mestu. Time se zanemaruje položaj ekonomskih dvorišta, često lociranih pored naselja, i činjenica da jedna zemljišna celina, pored ostalog, mora da bude ujednačena po svojim proizvodnim osobinama. Osim toga, imajući u vidu proces deagrarizacije, treba obrazovati manje-više pravilno raspoređenje jedinice u prostoru, koje će prihvatiti ponuđene površine i na njima organizovati ekonomski opravdanu proizvodnju.

Bogdan Rajkov
Marko Gostović
Svetomir Otašević:

Land Consolidation and Organization of Agricultural Production

Summary

Land consolidation is important for agricultural production, as upon its solution depends what will be produced and how the agricultural production will be organized. Starting from this assumption, the authors consider the question of grouping of individual and social farms in Yugoslavia.

With individual farms, it is very difficult to achieve that all farm land is grouped in one plot, and that no one is damaged by it. The wish of farmers to be grouped in one plot has, however, no justification from the point of view of agricultural production.

In Yugoslavia practical efforts are undertaken for forming of social farming areas in one plot, primarily on the periphery of rural communities. However, concrete regional conditions are to be considered — in the first place the existing land formations, possibilities of the productional land total, economical situations of farms, the already finished buildings and other objects, and the role of social farms in the improvement of production in the private agricultural sector.

Перемежевание и обмен земельных участков и организация сельскохозяйственного производства

Резюме

Перемежевание и обмен земельных участков имеет решающее значение для дальнейшего развития сельскохозяйственного производства, а окончательные решения этого процесса определяют виды продукции и способы организации сельскохозяйственного производства. Исходя из такого предположения, авторы статьи рассматривают вопрос группировки площадей индивидуальных и общественных хозяйств на территории всей Югославии.

При разделении индивидуальных хозяйств весьма затруднительной задачей является группировка площадей всех хозяйств в одном месте, не причиняющая при этом никому никакого ущерба. Кроме того, стремление крестьян сгруппировать свои участки в одном месте — парцелле, с аспекта сельскохозяйственного производства является вполне неоправданным.

Наша практика показала тенденцию распределения общественных площадей в одном месте, в первую очередь на периферии земельных владений села. Однако, при этом следует учесть и конкретные условия существующие в отдельных районах: в первую очередь присущие виды земельных участков, возможности производственных целинных земель, положение экономическо двора, уже построенные хозяйственные и другие объекты и наконец — роль общественных хозяйств в процессе ускорения темпов развития частного сектора в сельском хозяйстве.